

Fæstevæsenet under Borreby og Basnæs

Af M. A. Ebbesen.

Vil man studere landbrugets kår i tiden 1700—1850, kan man næppe finde nogen bedre kilde end de gamle fæsteprotokoller. De kan ved første øjekast synes lidt kedelige, og de lange rækker af indførte fæstebreve er ret ensartede. Det kan se ud, som de var skrevet efter den samme formel, hvad de vel også er; men giver man sig tid, opdager man snart, at den stilistiske ensartethed ustandseligt brydes af små oplysninger af historisk værdi, og drejer det sig om en enkelt gårds historie, er fæsteprotokollerne ligefrem helt uundværlige. Det var kun meget få gårde, der undgik den skæbne at glide ind under en herregårds fæstevæsen, og hvis man blot ved, hvilken herregård gården har tilhørt, er det en let sag at udrede dens historie.

Egnen omkring Skælskør ejedes i fæstevæsenets glansperiode helt af godserne Borreby, Basnæs, Holsteinborg, Gerdrup og Espe; men flere steder kilede de forskellige gårdes besiddelser sig ind i hinanden på en sådan måde, at bønderne i samme landsby kunne have forskellige herskaber.

For Basnæs's vedkommende lå det meste af gårdens fæstegods naturligvis i Tjæreby sogn. Landsbyerne Tjæreby, Lundby, Vedskebølle, Egeslevlille og Lundstorp ejedes helt af dette gods; men i Tystofte måtte det dele rettighederne med Borre-

by. Til gengæld havde det i Magleby sogn en del enklaver rundt i landsbyerne: Magleby, Holten, Faarentofte, Østerhoved, Nored og Thornæs. I Høve sogn hørte de fleste af gårdene i Høve og Oreby under Basnæs, og i Ørslev-Bjerge kommune ejede godset det meste af landsbyen Sipperup.

Borreby ejede hovedparten af Magleby sogn; men som nævnt ejede Basnæs en del gårde spredt rundt i landsbyerne. I Tjæreby sogn ejede Borreby kun nogle gårde og huse i Tystofte; men de fleste af Skælskørs jorder (Skælskør mark, Dyrehaven, Rådmandsvænget, Marie Kirkegård, Spegerborg o.s.v.) hørte under dette gods. I Boeslunde sogn ejede Borreby gårdene i Tranderup, samt nogle enkeltgårde, og i Egeslev-magle sogn var en del gårde i Smidstrup og Hesselby tilknyttet godset. For alt dette bøndergods lå Borreby centralt; men så ejede gården tillige nogle bøndergårde i Frølund ved Korsør, en større gård i Torpe, en gård i Erdrup og en i Hyllested. Fra disse byer var der en lang hovvej; men ikke desto mindre blev godset ved at holde fast på disse besiddelser i et langt åremål, indtil der kom maximallængde på hovbøndernes færdselsveje.

I det store og hele beholdt herregårdene det bøndergods, de ved køb havde erhvervet; men der haves dog eksempler på, at de byttede indbyrdes for at få deres fæstegods mere samlet. Den 10. januar 1774 oplyses det således i Borrebys fæsteprotokol, at en af godsets gårde i Fårentofte tidligere har tilhørt Basnæs. Det må dog vist betragtes som en skrøne, når det påstås, at de blandede ejendomsforhold skyldtes herremændenes kortspil om gårdene. At noget sådant har fundet sted, kan måske ikke helt afvises; men i de fleste tilfælde var tilhørsforholdet konstant.

I stavnsbåndperioden var bønderne som bekendt bundne til deres fødestavn. Det må forstås sådan, at det ikke var fødebyen, de var bundne til, men til det gods, de var født på. Inden for det samme gods kunne de forflyttes, men ikke altid inden for den samme landsbys område. En ung mand, der var vokset op på en gård under Borreby gods, kunne ikke uden videre fæste en af Basnæsgårdene i hans fødeby. Det kunne dog ske, at herremændene byttede folk, ligesom de byttede gårde. Således anføres det f. eks. i Borrebys fæsteprotokol under 1/6 1758, at herskabet har bortfæstet en gård i Frølund til Knud Andersen, der egentlig tilhørte hr. Hein til Dyrehovedgård og havde gået soldat for ham. Til gengæld overlader Borreby en karl af godsets reservemandskab, Olof Eliesen, til hr. Hein.

Hvis en herremand havde flere godser, kunne han overflytte folk fra det ene gods til det andet — eller gjorde det i hvert fald. Man kunne da se det særsyn, at folk, der var født i Jylland — trods stavnsbåndet — havnede på Sjælland. Den 29. august 1736 bortforpagtede Christian Berregård til Borreby f. eks. et hus på Holten til en mand, der var barnefødt på hans gods i Jylland.

I de fleste fæstebreve forekommer følgende passus: „Fæsteren må nyde og bruge denne gård sin livstid og hans enke efter ham, så længe hun er ugift“. En forudsætning var det dog, at han holdt sig fæstebrevets paragraffer og de til enhver tid gældende anordninger efterrettelig, og der kunne let blive en grund til at sætte fæstemålet ud af kraft, hvis fæsteren faldt i unåde hos godsejeren. I en stor mængde fæstebreve, såvel fra Borreby som fra Basnæs, finder man udtalelser som følgende om den foregående fæster: „Frasat på grund af re-

stancer“, „frasiat formedelst slet opførsel“, „frasiat på grund af gårdens slette tilstand“ o.s.v. Ikke så sjældent skete det, at en husmand blev sat ind på en gård, mens gårdmanden i stedet måtte overtage husmandsstedet.

Når en fæster døde, var det i mange tilfælde også herremanden, der sørgede for en ny mand til enken. Ikke få fæstebreve ender med den skæbnetunge sætning: „Fæsteren ægter enken ved gården“. Mange var dog så heldige, at de selv havde sørget for valget af livsledsagerinde og kunne nøjes med at tage enken på aftægt.

I de til fæstebrevene knyttede taxationer og specifikationer gives der et værdifuldt billede af gårdenes tilbehør. Ofte får vi at vide, om bygningerne er nye eller gamle, velholdte eller faldefærdige. Med hensyn til besætningerne er billedet ret konstant. Enten gården var stor eller lille, var kvægbesætningerne kun beregnet på gårdens mælke- og smørforsyning. Normen synes at være et par malkekøer og en tillægskvie. Hestebestanden var derimod variabel efter gårdenes størrelser. En gård på 70 tdr. land havde f. eks. 8 heste. Det er en del mere, end der nu holdes på en sådan gård; men det var nødvendigt af hensyn til hoveriet. Får, gæs og høns holdtes også kun i det omfang, gårdens husholdning krævede. Indtægterne kom fra kornsølget.

— — —

Også med hensyn til klædedragten giver disse specifikationer historiske oplysninger. På Stignæs synes højtidsdragten for mændene at have bestået af en rød vadmelskofte, skindbukser, hvide strømper, blå brystduge og sko med spænder, medens den mere jævne dragt bestod af en hvid vadmelskofte, vadmelsbukser, hoser og sko. Der nævnes dog også grå

vadmelskofter, korte vadmelkofter og lærredsbukser. Som hovedbeklædning nævnes blå kabudser.

Det til hjemmet hørende udstyr var meget varierende. En ting, der stadig går igen, er skabsbordet, en bordplade med lukket skab under. Ligeledes var gåsebænken almindelig. Bøger nævnes hist og her, særlig andagtbøger. Endvidere kan nævnes: Tintallerkener, tinlysestager, ølkander, flødebøtter, krukker, bouttellier, tinsoveseskåle, lygter, manglefjæl, træ-tallerkener, læddiker, sibøtter, jernlamper, hængeskabe, alkover med udstyr, stole, øseskeer, fyrfade, messinglysestager, sennepskugler, peberkværne, skamler, dejgtruge, rokke, karstole, garnhasper, kobber-bryggerskedler, jerngryder, kjelsker, ildtænger, kerner, tønder, baljer, ostehække, skjættefod, åleruser m. m.

Brugsredskaberne vedr. landbruget indskrænkede sig til plove, harver, arbejdsvogne, trætromler, slæder, leer, høtyve, grebe, huggeblokke, huggejern, økser, tjærespande, skærekister, kasteskuffer, skæppemål, plejle, slibestene, knive m. m.

Der var ikke megen forskel på fæstebrevene på de to godser. Her skal derfor kun anføres et enkelt fæstebrev på en almindelig gård under Borreby gods. Såvel formen som indholdet er karakteristisk for de fæstebreve, der udstedtes i sidste halvdel af 17-hundredtallet. Det lyder sådan:

„Jeg Hans Georg Faith til Borreby, Deres Kgl. Mayst.s justiceråd, kiender herved at have stæd og fæst, såsom jeg og herved stæder og fæster til ungkarl Søren Christensen af Noere, som formedelst liden vækst er utjenstdygtig til Hans Mayst.s tjeneste, den gård udi Fårentofte på Stisnæsse udi Magleby sogn, som Jens Andersen sidst iboede og fradøde,

hvilken gård, som efter landmålingens nye matricul og den over Stisnæsse jorder skeete inddeling skylder hartkorn, ager og eng, 4 tdr. 1 skp., fornævnte Søren Christensen sin livstid må nyde, bruge og i fæste beholde, så længe han deraf årlig og i rette tiider svarer og betaler alle kongelige ordinaire og ekstraordinaire skatter og påbudde, som enten nu ere eller herefter allernådigst måtte vorde påbudne, så og til hvert års martinii leverer og betaler udi landgilde efter jordebogen, penge: 5 rdl., byg: 2 tdr. 4 skpr. og havre: 5 skpr., samt småredsel: 1 lam, 1 gås, 2 høns og 20 æg, og i rusepenge til hvert års michaelii: 3 rdl.

Holder gårdens bygning og besætning stedste i god stand, forretter hoveri og rejser lige med sine naboer, villig og upåklagelig, når han derom vorder tilsagt. Jorderne i marken forsvarelig røgter, gjødsker og dyrker og ej noget af gårdens tilliggende ager og eng, gjærdselhugst eller tørveskær til andre bortlejer, til upligt bruger eller bruge lader. Holder god fred, enighed og vedtægt med sine naboer og laugs mænd på forsvarelig måde. Sig ikke med noget lovstridigt, såsom krohold eller andet deslige, befatter, men derimod forholder sig efter loven med humlekulers lægning, piles og gode frugttræers plantning, stengjærders og jordgrøfters opkastelse og opsættelse.

Skulle jeg eller tilkommende ejere af Borreby gods finde for godt at lade indhegne et stykke af hans gårds tilliggende gjærdsel- og tjørnehugst til fredning og ungskovs opelskning, da skal fæsteren være villig til samme at afstå, imod at han herfor enten nyder moderation i sine udgifter eller og på anden måde nyder en billig vederlag.

Er sit herskab og deres beskikkede fuldmægtig hørig og

lydig, og iøvrigt som en fæster allerunderdanigst retter og henholder sig efter Kongl. Mayst.s allernådigste lov og forordninger, alt under dette sit fæstes fortabelse og anden vilkårlig straf.

Og som denne fæster ægter hans formands ved steden efterladte enke, så beholder og modtager han og alt, hvad af indbo, gårdredskaber og besætning, som formanden haver efterladt sig, ligesom han og modtager gårdens tilliggende jorder vel besæede, såvel med vinter- som vårsæd, og således annammer han fuldkommen vederlag for gårdhold, besætning, sæde- og fødekorn, hvorimod han forpligtes til, når han gården, enten ved dødsfald eller i andre måder bliver entlediget, da til alt sådant — mod hvis videre af gården dependerer — at blive og være ansvarlig. For indfæstning at svare er han i henseende til, at han betaler den på formanden hæftende restance, frigiven. Således er dette fæstebrev efter forordningen in duplo forfattet, hvoraf enhver sin genpart annammer. Dette til bekræftelse under min hånd og segl.

Borreby, den 18. oktober 1781.

H. G. Faith.“

Derefter følger en lang specifikation over indboet. Vendingen om, at fæsteren har modtaget jorderne vel tilsæede, må forstås sådan, at han har fået overladt sædekornet. — Man må håbe, fæstemålet har bekommet fæsteren vel. Gården var god nok; men hvor gammel enken var, oplyses der naturligvis intet om. Hendes afdøde mand havde kun haft gården i tre år; men derfor kunne hun jo godt være gammel. Iøvrigt ser listen over den nævnte gårds fæstere og ejere gennem de sidste par hundrede år således ud:

1. Fæster Niels Roed (afgang 1725).
2. „ Jørgen Hansen (fæster 1725).
3. „ Peder Jensen (afgang 1778).
4. „ Jens Andersen (1778—1781).
5. „ Søren Christensen (1781—1818).
6. „ Peder Hansen (1818—1835).
7. „ Peder Sørensen (1835—1864, herefter forpagtning, der kunne overtages af datteren Maren Kirstine Sørensen.
8. Gdr. Hans Hansen, sognefoged. e
9. „ Niels Peder Sørensen.

Gårdens tilliggende har varieret lidt gennem tiderne. Ejendommen Lerchesminde er således udskilt fra denne gård den 11/5 1863, idet læreren ved Stignæs skole den nævnte dato modtog 13 tdr. land i fæste af gårdens jord. Senere byggede lærer Lerche på jorden, som han havde drevet sammen med skolejorden. Den 27. juni 1828 udskiltes der 4 tdr. land fra gården, som blev lagt ind til skoleloddet ved Stignæs skole. Til gengæld fik gården brugsret over matr. 3-b af Fårentofte, som en tid havde været bortfæstet til lærer S. Schierner.

En af gårdene i Fårentofte, Herredsfogedgården, har haft et mere herskabeligt præg end de andre. I 1781 nævnes herredsfoged Carlsen som fæster af denne gård, og senere residerede herredsfoged Engholm her. Engholm ligger begravet på Magleby kirkegård sydøst for våbenhuset. Et smukt karakteristisk mindesmærke pryder endnu hans grav. Herredsfogederne var tillige birkefogeder over Borreby birk.

Efter Engholms død blev herredsfogedgården indrettet til bolig for en søn fra Borreby, stiftamtmand over Island, hr.

Carl F. von Castenschiold. Provst Seyer Mahling Beyer, der nogle år senere udgav sin topografi over Egeslevmagle sogn og Vester Flakkebjerg herreds pastorater, siger om herredsfogedgården: „Fourentoftgården, et behageligt sted med smukke værelser og en rummelig fordelagtig have med mange frugttræer og nyttige anlæg, der har sin tilliggende jordlod med smuk skov på, tilforn beboet af herredsfogeden (og derfor kaldet herredsfogedgården), som tillige var birkedommer til Borreby birk. Men da herredsfogeden tillige blev byfoged i Skjelskør, blev det befalet, han skulle bo sammesteds, især da Borrebys høje ejer renuncerede på sin birkeret, hvis underliggende gårds og gods's retssager nu behandles under herredets jurisdiction“. Stiftamtmand Castenschiold boede kun i tre år på gården (1813—1816); så bortfæstedes den til en hr. Bredahl af Skælskør. Allerede i 1817 tiltrådte en ny fæster, Hans Thomsen, der senere blev sognefoged og dannebrogsmænd. Den ovenfor omtalte skov på herredsfogedgårdens jorder er nu borte; men afdøde proprietær Chr. Jespersen, Skælskør, har fortalt mig, at det var en meget smuk lund, hvor der afholdtes folkefester.

Da hoveriet i slutningen af 17-hundredtallet var blevet en del begrænset, og de gårde, der lå længst borte, var blevet helt fri for hoveri, kneb det med arbejdskraften på herregårdene, og man greb til den udvej at oprette flere hoveripligtige husmandsbrug. Husmændene havde hidtil haft forholdsvis gode kår. I deres fæstekontrakter stod der som regel „forretter gående kjøbenhavnstrejse efter omgang“, og det var i hovedsagen deres bidrag til hoveriet. Nu blev det dem, der kom til at bære de tungeste byrder.

Udflytningen kom herremændene til hjælp ved oprettel-

sen af nye husmandsbrug. Gang på gang støder man på følgende vending i fæsteprotokollerne: „Stæder og fæster stuehuset fra N. N.s udflyttede gård til . . .“ o.s.v. Det må i de første år have været et vemodigt syn at se de gamle landsbyer. Gårdenes udlænger var nedrevet, og tomterne har vel en tid ligget overgroet med alskens ukrudt, mens fattige arbejdere havde taget stuehusene i besiddelse.

De mange husmænd, der på denne måde blev plads til, var dog ikke nok. På afsides liggende steder groede hele rækker af husmandssteder op. På Borreby gods byggedes således de nye husmandslandsbyer: Nyvang, Bankeshusene og Tys-toftehusene. Af efterfølgende fæstebrev fremgår det, hvilke kår de nye husmænd gik ind til:

„Jeg generalmajor von Castenschiold til Borreby, ridder og kammerherre, kommandeuer af livgarden til hest og chef for det sjællandske rytterregiment bortleyer hermed til Morten Nielsen fra Magleby det i Nyvang ved Østerhoved af ny opbyggede hus, bestående af 7 fag med tilliggende 2¹⁰⁵/₁₁₂ tdr. land, som står for agers og engs hartkorn 2 skpr. 2 fjk. 2½ alb.; således som det ved landvæsenskommissionens synsforretning den 16. d. md. forefandtes, på vilkår:

- 1) Huset vedligeholder og forbedrer han.
- 2) Ikke driver mer end den halve del af jorderne og lader den anden halvdel hvile ved årligt at omskifte en sjettedel, som ved udlæggelsen besås med kløver.
- 3) Udreder til rette tid og sted de kongelige skatter og andre påbudde af hartkornet og huset.
- 4) Til mig som ejer at forrette ugentlig een arbejdsdag, ved hvilket arbejde det forlanges, og derforuden 8 dage i hø-

og sædehøstens tid, samt, om det måtte behøves, imod betaling een mark dansk om dagen at forrette andre 8 arbejdsdage, alt på egen kost og forsvarelig dagsarbejde.

- 5) Ikke optager indester uden min tilladelse og iøvrigt holder Mayestættens love og anordninger efterrettelige.
- 6) Forbeholdes det os begge med 1/2 års forud lovlig opsigelse til majdag eller november dernæst at kunne ophæve denne kontrakt. Jeg Morten Nielsen som Leyer af bemeldte hus tilstår herved at have indgået alle benævnte vilkår til nøjagtig efterholdelse.“

Borreby, den 30. august 1797.

Morten Nielsen.

Castenschiold.

Alene i Nyvang byggedes der ca. en halv snes nye huse, og i Bankeshusene, hvor der fra ældgammel tid havde ligget et hus, der kaldtes Bancorshuset, som vel har givet hele bebyggelsen navn, blev der bygget flere dobbelthuse. Når dertil kom husrækkerne på Tystofte mark og ved Spegerborg samt alle de udflyttede gårdes stuehuse, vil man se, at det var en større stab af husmænd, der kunne mønstres. Men den daglige stab formindskedes unægtelig ved, at de fleste kun var ugedagsarbejdere. I høsten mødte dog det fulde antal op.

En del af godsets huse måtte også reserveres den nødvendige håndværkerstand: smede, murere, tømrere, vævere, skræddere, ja så galt en rokkedrejer. Til belysning af disse forhold gives efterfølgende fæstebrev:

„På høj- og velbårne hr. Vilhelm Berregårds (o.s.v.) vegne haver jeg stæd og fæst, ligesom herved stædes og fæstes til Peder Jensen Grovsmed, svend og frikarl, som hidtil har beboet

et såkaldet Måegårdshus, det hus i Magleby, som næstforhen af Peder Smed har været beboet, men formedelst påkommet svaghed, i hvilken han icke bymændene med fornøden grovsmedearbejde kunne forsyne, godvilligen er afstået til ovenmeldte Peder Jensen, som på efterskrefne conditioner sin livstid overdrages og i fæste forundes dette smedehus, bestående af 10 fag og i god stand, med det ved smedien værende inventarium, smederedskaber etc.: 1 gl. håndtang, 1 sperhagge, 1 vandsvamp, 1 håndhammer, 1 klyvemekser, 1 gl. bor, 1 gl. sømform, 1 beslaghammer, 1 hovklinge, 1 wirkejern, 1 gl. stempel, 1 gl. beslagstoel med lidt jern, 1 ambolt, 1 gl. brenner, nemblig:

1) At han bygger og forbedrer huset, således at samme alt i på fag og tag i forsvarlig stand befindes, samt deraf til hvert års martinii, eller udi to terminer årlig, til mickaelii og påsketider, svarer og erlægger i stedet for ugedagspenge 6 rdl. 2 mark.

2) Uden vægning forrettes bymændenes, samt andre mit nådige herskabs omliggende bønders, om nogle af de sidste sådant skulle være begjærendes, deres grovsmedearbejde og sligt icke ved anden foretagende forsømme“, o.s.v.

Det er før nævnt, at der på Herredsfogedgårdens jorder i Fårentofte tidligere lå en smuk lille skov. Det er ikke den eneste lund, der siden da er forsvundet. Næsten hver gård havde et lille skovstykke på sin lod; men da sognet er fattigt på tørvemoser (der findes kun een mose i Magleby sogn, nemlig Longen), er de fleste smålunde forlængst nedhuggede. De sørgelige rester, der er tilbage, betegnes ved det meget karakter-

ristiske navn „Stubberne“. Herregårdens egen skov er der imidlertid holdt hånd over, og det kan være meget interessant at holde sig for øje, hvordan det skete. Det var skovfogeden, der skulle røgte denne opgave. Følgende fæstebrev indeholder hans instrukser:

„På Hendes Nåde, højvelbårne frue, Beate Antinie Augusta, føed grevinde Reuhs af Plauen, enke, geheimerådinde af Berregård, frue til Borreby, Kjølbye og Vesløse gårder, mit høje nådige herskabs vegne og efter forudgående approbation, haver jeg underskrevne stæd og fæst, ligesom herved stædes og fæstes til Christian Hansen Grøn det i Ørnehoved på Stignæs beliggende skovfogedhus, som afdøde Anders Nielsen sidst beboede, hvilket hus med tilliggende 4 skpr. hartkorn ermeldte Christian Hansen Grøn som skovfoged hans livstid i fæste overdrages på følgende vilkår:

1) At han altid holder huset i lovforsvarlig stand.

2) Af hartkornet til rette forfaldstider svarer alle kongelige skatter og påbudde.

3) Som skovfoged beoagter, freder, opelsker og ellers for al slags ulovlig skovhugst bevogter skoven, at intet derudi, lidet eller stort, af hvad navn nævnes kan, af uberettigede hugges eller borttages. Og såfremt noget ulovlig skovhugst vorder forøvet, da enten selv at undgjælde derfor som for egne gjerninger, eller gjerningsmændene bevislig navngive. Så skal han og om foråret overvære den til hovmarksgjærderne efter udvisning foretagende tjørne- og gjærdselhugst, tilse, at skoven ved den lejlighed ingen skade tilføres, og vise al omhyggelighed for, at unge træer og gavnlige vækster på sådan tiid nyder den behøvende opsættelse og fremelskning. Videre skal han

ved foretagende høslet iagttage, at bønderne ikke afhugge den i vækst stående unge skovs plantning. Fremdeles skal han med leed og gjærder have vedbørlig tilsyn, at intet formedelst uhegn beskadiges, med videre, som til skovens opkomst kan være at iagttage, ligesom og have opsigt med, hvad det høje herskab på skoven lader udsætte, hvilket alt fæsteren haver at iagttage og efterkomme under dette hans fæstes fortabelse og anden vilkårlig straf efter forseelsens beskaffenhed.

4) Sluttelig retter han sig efter lov og forordninger, samt viser sig hørig og lydlig mod sit høje herskab og anbetroede fuldmægtig. Sålænge fæsteren sig således retter og forholder, er ham huset og hartkornet uden afgiftssvarelse, de kongelige skatter som meldt undtagne, i fæste overdraget, og skal ham dertil udvises græs til en ko i skoven, ligesom det også er ham tilladt efter halvårs opsigelse huset og tjenesten at quittere, når han huset og grunden afleverer i den stand, loven i slige tilfælde befaler. Udi indfæstning betales 24 rdl. Dette til bekræftelse under min hånd og segl.“

Borreby, den 22. juni 1771.

Schalesin.

Adelsvældens klamme hånd hvilede ikke alene over landbruget. Så godt som alle foretagender på landet var afhængige af herremændenes forgodtbefindende. De havde pengene, og i kraft af dem satte de sig i besiddelse af alt, der kunne tjene deres interesse. Om det så var kirkerne, blev de opkøbt for kirketændens skyld. At f. eks. møllerne skulle danne nogen undtagelse, kan man ikke forvente. Tværtimod! Det var af stor vigtighed for herremanden, at han kunne få sit korn malet og få sine bønder betjent. Det korn, der ikke skulle

bruges i husholdningen, eksporteredes umalet, så det var ikke overvældende kvanta, det i fæstebrevene blev pålagt møllerne at formale gratis; men til gengæld var den sum, der skulle betales i indfæstning, forholdsvis stor. Det var ikke mange, der slap så billigt til en mølle som Peder Sørensen fra Lundforlund:

Omkring 1720 var Boeslunde mølle nedbrændt, og ejeren, Marie Kirstine Thallou til Espe, så sig ikke i stand til at genopføre vejmøllen, men byggede i stedet for en lille hestemølle, som hun d. 14/12 1722 bortforpagtede til møller Jens Pedersen. I 1723 solgte Marie Kirstine Thallou Espe med tilhørende gods til fru Mette Rosenkrantz på Borreby, og sidstnævnte traf aftale med mølleren i Lundforlund, hr. Søren Olufsen, om at opbygge den nedbrændte vejmølle. Som belønning fik møllerens søn fæstebrev på den nye mølle. Fæstebrevet lyder såadan:

„Jeg Mette Rosenkrantz, H. Etatsråd Ofwe Rammels, til Borreby kiender og herved vitterliggiør, at ieg haver stæd og fæst, såsom jeg og herved stæder og fæster til Peder Sørensen, Boeslunde vejmølle, som nu nylig af alt er opbygget efter derpå tagne Siun, som udi Borreby birketings protokol er indført, med efterfølgende conditioner, som er, at Peder Sørensen møller årlig svarer og betaler til hver 1. may til landgilde af forn. mølle i klingende myndt 40 sletdalere, og denne udgift begynder til 1. may anno 1726. Dog afkortes det første årtvende måneders afgift, som er 6 sletdalere, bliver så igjen 34 sletdalere. Og som faderen, Sørren Ollufsen, møller i Lundforlund mølle, haver tilgode hos mig den sidste termin for bemelte mølle at opbygge, penge: 135 sletdalere, da afkortes

Peder Sørensen dette 1. år på denne summa efterskrefne, som er: for det første: fæste, hand skal give af forn. mølle (indfæstning), hvilket er 60 sletdalere. Andet: At give for det første år 34 sletdalere. Tredie: Landgilde og hoveripenge for et år af Hans Hansens gård i Boeslunde, som er til 1. may 1726: 12 sletdalere, gjør så dette tilsammen 106 sletdalere, bliver så igien, som Sørren Ollufsen møller haver tilgode hos mig, penge 29 sletdalere. Så lover og tilsiger ieg Peder Sørensen møller at holde forn. mølle vedlige og i sin stand med det store tømmer, som er: stub, aksel, store bielcke, vejrbjørn, foedstykke under møllen, samt møllestene, hjul, klædning og armtræer, desligeste også de store møllejern med stentauffl og secketauffl; men når forskrefne materialer forskaffes mølleren, forretter han, eller og lade forrette, arbejdet self, foruden nogen arbejdsløn at føre mig i bekostning. Hvorimod bekoster og forskaffer mølleren Peder Sørensen self efterfølgende, som er: hedseværk, sejl til vindfanget, samt gangtøjet. Bildejern og deslige holder mølleren selv vedlige, dog giver jeg hannem hvert andet år et læs tømmer af avnbøg i Espe skov. Inventarium leverer ieg til møllen, nemblig 8 bildejern, 1 ny skiæppe, 1 toldkar og 1 jernstang.

Bemeldte mølle er Peder Sørensen møller tilladt forundt at bruge i sin livstiid, og om så sker, at hestemøllen i Boeslunde, som Jens Pedersen nu påboe, i sin tid kunne blive ledig, da tillades og forundes den forn. Peder Sørensen frem for nogen anden fri for nogen fæste, når hand deraf svarer så meget, som en anden vil give, og så længe Peder Sørensen holder en dygtig møllersvend, som er frikarl, på vejrmøllen. Da lover og tilsiger ieg, at han skal blive skånet for enroullering og soldat. I det øvrige har Peder Sørensen møller at være Hans Kongl.

Mayst.s allernådigste lov og derom udgangne forordninger efterrettelig. Og er dette fæstebrev udstedt i dublou til bekræftelse under min egen hånd og zignette.“

Datum Borreby, d. 28. juni 1725.

Mette Rosenkrantz.

At Peder Sørensen således slap let til sin mølle, er en given ting. Enkelte møllere måtte betale store summer i indfæstning, og det er påfaldende, så meget godsejersken påtager sig at levere til møllen, ligesom forpligtelserne er lempelige i forhold til andre møllefæsteres. At herremændene ordnede deres byggeforetagender på den måde, var ikke ualmindeligt. Den 29. august 1741 bortfæstedes således Basnæs vejr- og hestemølle til godsets gartner, Andreas Danscker, og da møllen var meget forfalden, fritoges han for afgift i tre år mod at sætte møllehusene i fuldkommen stand. At han forsømte dette og måtte afstå møllen efter 2 års forløb, er en sag for sig. Meningen var god nok.

Basnæs mølle fik ved den pågældende fæsteoverdragelse tillagt jorden fra fire øde husmandssteder på Vedskølle mark; men senere lagdes der meget mere hartkorn til den, og det blev dens skæbne, idet hovedvægten blev lagt på landbruget. Ifølge overleveringen skal det nuværende Toftebjerg være den gamle møllegård; men møllen er forlængst borte. På C. Wesels kort over den sydvestlige del af Sjælland er der også tydeligt placeret en mølle på Toftebjergs plads. Af andre møllere her kan nævnes Owe Nielsen (1743), Christian Ludvig Hansen Gemynder (1772), Espen Dinesen Lund (1779), S. E. Wiehe (1855) og Ferdinand Løppenthin (1863).

På Borreby mark skal der ifølge overleveringen have ligget en vandmølle, men godset ejede tillige Smidstrup mølle ved Skælskør, der i stedet for pengeafgift skulle levere godset „22 tdr. velsoldet og forsvarlig mel“ (1751). Som ved de fleste møller skulle mølleren her selv være ansvarlig for ildsvåde: „Men skulle imod forhåbning, det Gud og i nåde afvende, een eller anden ulyckelig hændelse på huset eller vejrmøllen, formedelst fæsterens eller hans folks forsømmelse eller uagtsomhed eller i andre måder, påkomme, således at enten liden, mådelig eller stor skade tilføjes, forpligtes fæsteren Jens Hansen eller hans arvinger sådant at erstatte og oprette uden tab for mig i mindste måde“, hedder det i et fæstebrev af 1751.

En af møllerne ved denne mølle var, som det fremgår af tingbogen for Borreby birk, mindre heldig. På birketinget den 17. maj 1690 blev han nemlig anklaget for korntyveri. Fæster Hans Poulsen fra Magleby trådte frem på tinge og beklagede sig over, at nogle tyvagtige mennesker en aften havde fjernet hans køretøj, da det holdt uden for Jens Urtegårdsmands butik i Skælskør, mens han var inde at få sig en tår øl. På vognen havde der været to tdr. såbyg, og de var for ham af så stor værdi, at han nu var ude af stand til at yde kongen sine skatter og herremanden sin landgilde.

En anden fæstebonde fra Magleby, Anders Pedersen, af lagde derefter ed på, at han den omtalte aften sad hos Jens Urtegårdsmands, da Hans Poulsen kom ind for at få en tår øl. Han forklarede, at Hans Poulsen et par gange havde været ude at se til sine heste, men da han kom ind anden gang, havde han beklaget sig over, at køretøjet var borte, og han var straks gået ud for at lede efter det. Før Hans Poulsen kom til forretningen, havde mølleren fra Smidstrup siddet i lokalet

og drukket sammen med en toldbetjent, der hed Bastian. Mølleren var gået ud, mens Hans Poulsen var i forretningen, men kom snart tilbage igen og sad nu og drak sammen med Anders Pedersen. Pludselig slog han sit øl tilbage i kanden og skyndte sig bort.

Da Anders Pedersen senere på aftenen fulgtes hjem med en anden mand, traf de Hans Poulsen og hans kone; de gik begge og jamrede sig over det forsvundne køretøj. Anders Pedersen tog sig nu af konen, medens Hans Poulsen løb tilbage til Skælskør for at lede efter hestene. Ved midnatstid kom han tilbage og fortalte, at han nu havde fundet både vogn og heste. Vognen havde ligget væltet for enden af vænget ved Smidstrup mølle, og hestene havde været fraspændt. Anders Pedersen fulgte ham straks til findestedet, hvor de havde konstateret, at der var spildt korn, hvor vognen havde ligget.

Jens Nielsen fra Helgården vidnede, at Hans Poulsen morgenen efter havde været hos ham, fordi hans husbond, godsejeren, havde givet ham lov til at tage Jens Nielsen og en anden mand med til Smidstrup mølle for at ransage den, men de blev forment adgang, fordi de ikke havde tolderens tilladelse. De havde dog nået at se, at der var spildt korn fra møllen og ned til det sted, hvor vognen havde ligget væltet, og senere havde de været på møllen to gange, først sammen med ridefogeden på Borreby, Peter Rosenmeyer, og senere sammen med byfogedens mænd, der havde forseglet en stor tønde med korn og en mindre sæk. Oven i tønden havde der været korn af forskellig slags, men nedenunder var der ren byg. Mølleren havde påstået, at det var toldkorn (d. v. s. korn, der var taget som betaling for formaling); men hans kone

påstod, at det tilhørte en slægtning i Egeslevmagle. Denne ville dog ikke vedkende sig kornet.

Nu var gode råd dyre for Claus møller. Men en dag, da han igen var hos Jens Urtegårdsmænd, lod han sig forlyde med, at han nu havde en hjemmelsmand til kornet. Dette blev også ført frem på tinge, og Mads Olsen på Holten af lagde ed på, at han en dag havde været på møllen. Han havde da siddet på den forseglede pose og smøget en pibe tobak. Da han havde spurgt mølleren, hvad det var for en pose, havde denne svaret, at den tilhørte en lille rødkægget mand på Stignæs, og da han igen havde spurgt, om det var Hans Lauesen Bøckers, havde mølleren svaret ja.

Peter Rosenmeyer tilspurgte nu Hans Bøcker, om han ville ved sin højeste helgens ed hjemle det korn, der var i sækken og tønden, hvorpå Hans Bøcker tilstod, at han en dag havde været på møllen for at købe en skæppe mel. Mølleren havde da sagt: „Hvis du vil hjemle mig det korn, der er i posen, skal du få det, og vil du hjemle mig det, der er i tønden, skal du få det med“. Dertil havde Hans Bøcker svaret, at han vilde se, hvordan det kunne gå med det i posen. Tønden vilde han ikke have noget med at gøre. Efter møllerens udtalelse skulle der ellers være 9 skæpper i den.

Peter Rosenmeyer mente herefter, at møllerens hjemmel var bristet for anden gang, og ifølge loven måtte en mand pågribes, hvis han sigtedes for tyveri, og hans hjemmel to gange bristede. Mølleren blev ved retten opråbt, men var ikke tilstede.

Sagen blev derefter opsat til den 7. juni, men da var mølleren over alle bjerge. Kaldsmændene kunne kun konstatere, at han var hjemme, da de kaldede ham første gang, men så

var han bortrømt. Konen havde været hjemme den dag, da det første ting blev afholdt, men derefter var også hun bortrømt.

Vil man studere livet, som det levedes i fæstevæsenets tid, må man i det hele taget forlade fæstebøgerne og gå til tingprotokollerne. Ganske vist er det mest livets vrangside, der her skildres; men der flettes dog så mange dagligdags skildringer ind i vidneforklaringerne, at man glimtvis aner livet, som det levedes dengang.

De fleste stridigheder var mellem herskabet og fæsterne. For Borreby birketings vedkommende drejede mange retsager sig om tyveri af nyttetræ og brænde. Da Ove Ramel og hans hustru Mette Rosenkrantz havde overtaget Borreby efter den fallerede guldmager Valdemar Då, var skovene i en ynkelig forfatning. Valdemar Då havde nedhugget store strækninger af skovene, især den såkaldte egeskov, for at få tømmer til sit orlogsskib, som han ikke fik solgt, og Ove Ramel lod derfor straks optage syn over skoven og kundgjorde på tinge, at det på det strengeste var forbudt bønderne at hugge uden særlig tilladelse.

For at sætte respekt om sagen blev der statueret en række eksempler. En dag, da Mette Rosenkrantz kom kørende på Stignæs i sin karet, mødte hun en dreng, der kom ridende med en kævle foran sig på hesten. Den kan vel ikke have været ret stor, når den kunne ligge på hesteryggen; men fru Mette ville have rede på sagen, og drengen måtte bekende, hvor han havde fået kævlen fra, og såvel drengens husbond som den mand, der havde udleveret kævlen, blev stævnet til tinge. Sagen blev forfulgt, til den var fuldt opklaret, og først, da de implicerede således havde fået en alvorlig forskræk-

kelse, lod herskabet nåde gå for ret og fritog synderne for straf. Der kunde nævnes mange lignende eksempler, og sjældent slap skovtyvene så let fra sagen.

Der kunde også blive tvistigheder om gårdenes vedligeholdelse. Var der blot tale om slet og ret vanrøgt, blev fæsteren sat fra gården og en anden fæster indsat; men hvis nogen — som i efterfølgende sag — ligefrem øvede sabotage mod herskabets retmæssige ejendom, kunne der blive en større rets-sag ud af det.

Det var den 8. april 1682, at hr. Jacob Andersen Heglund på Ove Ramels vegne havde givet Hans Jørgensen i Magleby lovligt kald og varsel til Borreby birketing „anlangende det hus i Maglebye, som han påboe, och hvis videre tiltale han kan hafue til hannem udi i denne sag. Da derom at vidne for retten fremstod Peder Jonsen och vandt ved eed med oprakte fingre efter lofuen hannem i Guds sandhed at være bevist, at Hans Jørgensen i Magleby for kort tid siden hafuer nedbrudt et kobbelt af det hus, hand iboe och befandtes lederne at være nedsavet af ham och binnerne at være afhugne, och intet på steden fandtes undtagen en bjelke, som fandtes efter Hans Roeds beretning udi Karen Frederiks huus. Hans Stefensen for retten fremstod och vandt ved lign. forn. eed hannem i Guds sandhed at være bevist ord til andet lign., som Peder Jonsen vundet hafuer. Jacob Andersen Heglund efter disse siunsvidner i retten svarte och forment, Hans Jørgensen efter sligt rov, som hand hafuer begået, bør Bremerholm at indgå, med mindre hans højgunstige husbond det af nåde vil formilde, och derefter dom begjæredes. Kristoffer Jørgensen i Magleby på sin broders vegne, Hans Jørgensen, svarede, at nederbrudte kobbelt hus, som omvundet, erbiudes Hans Jør-

gensen at opbygge, och hr. Jacob Andersen Heglund mod samme Kristoffer Jørgensens tilbud svarede, at dersom hand tilligemed en anden vederheftig dannemand for sin broder for retten i dag vil indgå løfte och half caution, at han samme kobbelt huus inden 6 ugers dagen med forsvarlig tømmer, tag och vægge, vil opsætte, vil han på sin højgunstige herres vegne sine pretentioner lade falde. Dette ville Kristoffer Jørgensen intet indgå. Derefter Jacob Andersen Heglund som tilforn dom begiærede optagen“. Dommen gik ud på, at Hans Jørgensen skulle opbygge det pågældende kobbelt eller indsættes på Bremerholm.

Det kunde også hænde, at fæsterne pløjede for langt ind på godsejerens private enemærker, og så rullede retsmaskineriet påny. Eller det kunne dreje sig om ulovlig bjergning af hø, som da nogle karle fra Magleby kom for skade at tage af græsset i Borreby enghave. Deres husbond havde sendt dem ud efter grønt græs, og enghaven har vel så taget sig for fristende ud; men desværre kom ladefogeden fra Basnæs, der ejedes af det samme herskab, forbi. Han tog karlene med sig til Borreby, hvor de blev puttet i hundehullet, til husbonden dagen efter meldte sig, og så fulgte en retssag efter.

Med de på egnen liggende soldater var der ofte vrøvl. Den 28. juni 1679 var der således stor vidneførsel på Borreby birketing angående en batalje i Boeslunde. En søndag ved kirketid kom en del ryttere ind i Anders Hansens gård og ville købe brændevin. Anders Hansen gik ud til dem og sagde, at det var kirketid; samtidig forbød han sin pige at sælge noget til dem; de red da i stedet til gmd. Erik Eriksen, hvor de blev så drukne, at de red som gale om i marken, og en af dem faldt af hesten. I en anden gård drog de kårderne og om-

ringede manden, så han ikke kunne komme ud. Imens generede de hans hustru. Værst blev sagen for Erik Eriksen, der anklagedes for ulovligt krohold, som var strengt forbudt.

Der kunne også skrives en hel historie om den unge pige fra Fårentofte, der blev sat i hundehullet på Borreby, fordi hun blev mistænkt for tyveri af noget øj. Hun havde sammen med andre været tilsagt til at deltage i storvask på gården, og under denne var tøjet blevet borte. Men det vil føre for vidt her at komme ind på de mange forskellige retssager. Fæstebønderne tog revanche for de tunge byrder, der blev lagt på dem, ved at sløje af, så meget det lod sig gøre, og trøstede sig ved de få fornøjelser, markeder og privat selskabelighed førte med sig, samt de årligt tilbagevendende fester.

K I L D E R :

1. Fæsteprotokoller for Borreby gods I—II—III (omfattende tiden 1719—1850) — Landsarkivet.
2. Fæsteprotokoller for Basnæs gods I—II—III (1719—1850) — Landsarkivet.
3. Borreby birks tingbøger 1678—83. — Landsarkivet.
4. Seyer Mahling Beyer: Topographic over Egitzlefmagle Sogn og V. Flakkebjerg herreders pastorater (1820).